

NAGY PÉTER TIBOR

VITA

FÉLJÜNK-E A SZAVAKTÓL

A szocializmus a zsidó–keresztény kultúrkörben felnőtt emberben meglévő szociális gondolathoz képest ... avval jelent többet, hogy az állam és a társadalom intézményrendszerét ennek a célnak a szolgálatában kívánja felépíteni.

Orwellre asszociáltam, amikor Tóth Gy. László cikkét elolvastam. Az a kérdés ugyanis, hogy a szavak jelentése megváltozik-e önmagában attól, hogy mások mást ugyanígy hívnak. A Szeretet minisztériumának léte, amely a gyűlölet és az államvédelem központja, vajon értelmetlenné teszi-e a szeretet fogalmának eredeti használatát? Tóth Gy. László ezt szemmel láthatólag így tekinti. Nem érdekli, hogy a szocializmus fogalma, mint a szociáldemokrácia szinonimája a többi demokrácia és több (mert az élet több szférájára kiterjedő) szabadság, nagyobb szociális biztonság képzetét kelti a nyugati és déli féltekén egyaránt. Nem érdekli a szocializmus történetének első évszázada – a XIX. – sem. Egyetlen dolog érdekli, az, hogy a sztálinisták is szocializmusnak merték nevezni az általuk kialakított társadalmi rendszert.

Csak néhány mondattal szeretnék arra is utalni, hogy a nyugati szovjetológia legjava szerint a sztálinizmus nemhogy a megvalósult szocializmusnak nem tekinthető – e fogalmat ugyanis a kultúrnyelvekben a szociáldemokráciára tartják fenn –, hanem még a bolsevizmus megvalósulásának sem.

Közhely, hogy a sztálini gárda – akik tömegükben a polgárháborúban kipusztult első nemzedék helyét vették át – nem az alapvetően értelmiségi mozgalomként, magasan kvalifikált munkások mozgalmaként létező bolsevizmus szabályai szerint, hanem új hivatalnok réteggént gyakorolja a hatalmat, kevesebb elméletre, egyszerűbb legitimációra, egyszerű igazságokra, világos célokra vágyik, mindenre, amellyel hatalmát erősítheti. E réteg egy narodnyik-pragmatikus típusú sztálini létező „szocializmusban” érdekelt és nem a nehezen konvertálható trockiji világforradalomban, vagy a buharini „óvatosságokban”, a polgári értékek folytonos újjáéledését kíváltó, a gazdasági szféra feletti ellenőrzést korlátozó NEP-ben. A sztálinizmus nem más, mint e funkcionárius–réteg diktatúrája.

Ugyanakkor a bolsevizmusnak, a lenini gárdának valóban történelmi felelőssége van abban, hogy az „államtalanítás” megkezdésének (általuk is elismert) feltétele, a világforradalom elmaradása után is kizárólagos uralmon kívánt maradni, s ezzel szükségszerűen utat nyitott egy új funkcionárius–réteg kialakulásához és ezzel a sztálini fordulathoz.

Joggal mondhatja tehát bárki: a bolsevizmus elméletének és a sztálinizmus gyakorlatának elkülönítése a történészek és filozófusok „belügye”. Bármi is a bolsevizmus eredeti tartalma, annak idáig egyetlen „kifutása” volt lehetséges: a sztálini típusú rétegdictatúra, amit egy olyan posztstálini rendszer követett, mely az uralkodó csoportok korporatív alkuján épült fel, ami jobb esetben az e csoportokon kí-

vüli apolitikus erők megtűrésével és a politikai erők adminisztratív elnyomásával párosul (magyar és lengyel példa), rosszabb esetben pedig az apolitikus erők folytonos zaklatásával és a politikai erők brutális megsemmisítésével járt együtt (egyéb keleti országok gyakorlata).

A kelet-európai országok gyakorlata tehát mindenkit feljogosít arra, hogy a fenti érvelést – a bolsevizmus és sztálinizmus összemosásának elutasításáról – megkérdőjelezze.

Ami azonban végképp érthetetlen, az – a szociáldemokrata értelemben vett – szocializmusnak és a létező sztálinista „szocializmusnak” fogalmi összemosása. Ráadásul a „nem létező szocializmus” eszmekörébe vonja össze a „létező szocializmus” politológiai értelemben vett demokratikus reformján gondolkodó Bihari, az ettől alapvetően eltérő gondolkodású antibürokratikus–antielitista utópiát végiggondoló Krausz és a Szocialista Internacionálé nézeteit! Ezáltal eltünteteti azt a különbséget, hogy míg a két nevezett gondolkodónak – rokonszenves vagy kevésbé rokonszenves – nézetei vannak a szocializmus új fogalmáról, addig a Szocialista Internacionálé a szocializmusról nem terveket készít és elméleteket fogalmaz meg csupán, hanem – éppen mert „a végcél semmi és a mozgalom minden” – a létező szociáldemokrata gondolkodók, pártok és kormányok EGYÜTTES valóságát nevezi szocializmusnak. Mi több, amit Tóth Gy. László nem idéz: ebben az értelemben használja a szocialista világ kifejezést! (Az Internacionálé Estoril óta érvényben lévő jelszava: „A szocialista világ velünk van”).

A cikk váratlan fordulattal abba csap át, hogy a jóléti állam minden eredményét a szocializmus fogalmától, sőt a baloldaliság gondolatától el kívánja választani: „Hétköznapi tudatunk egyik tévedése, hogy a szociális gondoskodás elvét és a szociális biztonságra való törekvést sokan specifikusan a baloldalisághoz, a szocializmus eszmeköréhez tartozónak vélik.” A szociális gondoskodás politikai megfogalmazása olyan mértékig egyet jelent a szocializmussal, azaz a szociáldemokrata hagyománnyal, hogy a szociálpolitikai gondoskodást felvállaló keresztényszocializmusnak és a szociális demagógiát (és ne hallgassuk el, valódi kenyeret és valódi cirkuszi játékokat is) bőven alkalmazó nemzeti szocializmusnak is szüksége volt erre a szóra.

A szocializmus a zsidó–keresztény kultúrkörben felnőtt emberben meglévő szociális gondolathoz képest (ezt azért kell leszögezni, mert a szerző szerint „a jóléti állam gondolata a keresztény etikából is eredeztethető”) avval jelent többet, hogy az állam és a társadalom intézményrendszerét ennek a célnak a szolgálatában kívánja felépíteni. A nevével „visszaélő” mozgalmakkal (sztálini „szocializmussal”, keresztényszocializmussal, nemzeti szocializmussal) szemben pedig egyrészt a demokratikus intézményrendszerhez való ragaszkodásban, sőt ennek az intézményrendszernek a kiteljesítésében jeleníti meg az alapvető különbséget, másrészt abban az ideológiai és értékrendszerben, mely vállalja a humanizmus, a felvilágosodás, az európai progresszió és ezen

belül az első, második és „kétésfes” Internacionálé VÉGSŐ SORON KÖZÖS szellemi örökségét.

Az Internacionálé előző jelszava, „Európa velünk van” nyilván nem csupán annyit jelentett, hogy a pártok nagyrésze kontinensünkön működött, hanem azt is: mindazt, amit az Európa szó szimbolizál leginkább, a szociáldemokrácia képviseli!

Tóth Gy. László miután (alcíme szerint) elbúcsúzott a kommunizmustól (és nemes egyszerűséggel ezzel együtt a világtörténelmileg mindegyik értelmében mást jelentő szocializmustól is), s ismertette a neokonzervativizmus, neoliberalizmus hátulütőit, arany középpútként a szociálliberalizmust vázolja fel. Ez azt jelentené, hogy a gazdaság egészében a szabadverseny érvényesül, a szociális gondoskodás pedig az államra hárul, amit a helyileg kontrollált önkormányzatok ellenőriznek. E kép pontosan a világ gazdasági válság előtti államot jellemzi. Ha az állam szerepe csupán az, hogy a szegényeket segítse, akkor a szabadverseny folyamataiból periódikusan előálló válságokat semmi nem kezeli makrogazdasági szinten, csupán e válságok egyéni életutak szintjére lebontott következményeit enyhíti! Közhelyszerű állítás, hogy már több világ gazdasági válság is rázúdult volna a világra a világháború óta, ha a kormányok és kormányközi intézkedések nem lassították volna le a folyamatokat, s nem akadályozták volna meg, ha úgy tetszik mesterséges eszközökkel, a pénzpiac, az energiapiac stb. összeomlását, egészen az egy idő után ismét mindig bekövetkező fellendülésig.

Ráadásul a modern kapitalizmusban az állam és a tőke összefonódása, az államhivatalnokok és a leghatalmasabb bank- és iparbirodalmak apparátusainak összefonódása nem elhatározás kérdése, hanem szociológiai, szervezet-szociológiai, gazdaságtörténeti tény.

Nincs olyan alternatíva, hogy az államapparátus nem avatkozik bele a gazdasági folyamatokba, egyrészt a személyi-szervezeti összefonódás miatt, másrészt a gazdaságot mindenképpen érintő településpolitikai kérdések, környezetvédelem stb. miatt, harmadrészt pedig egyszerűen azért, mert az állami költségvetés – a legrestriktívabb politika mellett is – a mindenkori piac leghatalmasabb szereplője, tehát az e költségvetés elosztásán dolgozó szakapparátusok (egyének és intézmények), ha tetszik, ha nem, a „szabadpiaci” gazdaság ugyanolyan aktorai, mint a termelőeszközöket fogyasztó vállalatok vagy éppen az áruházakban tolongó háziasszonyok.

Alternatíva csak abban van, hogy „becsukjuk a szemünket”, és hagyjuk, hogy ez az összefonódás az uralkodó elit érdekeit szolgálja, szélesítse a hivatalnoki kar ellenőrizhetetlen hatalmát egy-egy tárca, egy-egy önkormányzati testület politikája fölött, tegye még áttekinthetlenebbé az ipari szervezetek működését a munkavállalók és a kiskereskedők tömegei előtt, vagy pedig azt kívánjuk, hogy a nyilvánosság demokratikus és szakmai kontrollja többé-kevésbé garantálja, hogy az állami apparátusok befolyásukat a pénz és áruviszonyok áttekinthetősége, a piacgazdaság zökkenőmentesebb működése, a területi egyenlőtlenségek csökkentése, a nagyobb szociális biztonság, a társadalmi mobilitás esélyeinek garantálása irányában fejtsék ki.

Ma tudniillik az apparátusok összefonódása olymértvű – és a reprivatizálás a gazdaságban ezen éppúgy nem segít, mit az új választások az állami szférában –, hogy egy politikailag ellenőrizetlen (azaz nem szociáldemokrata típusú) állam-gazdaság viszony éppen a jelenlegi helyzetet

hosszabbítja meg, azaz azt, hogy a veszteséges vállalatok leépítése, az annyit hangoztatott szerkezetváltás a továbbiakban is késni fog, s az ennek következtében felhalmozódó költségvetési hiányt az apparátus oda fogja áthárítani, ahol a lobbierdekek a legkevésbé érvényesülhetnek, azaz az egészségügyre, az oktatásügyre, a szociálpolitikára.

Magyarország európai felzárkózásának legsúlyosabb gazdasági akadályát ugyanakkor ma az infrastruktúra elmaradottsága képezi, s hogy az új infrastruktúrára pénz is legyen, lakossági támogatás is legyen, a gazdasági racionalitásnak és a munkaerőfőlősleg lekötésének is megfeleljen a kiépítés módja és végeredménye – nos, mindezt meglehetősen nehéz elképzelni egy szociáldemokrata gazdaságpolitika nélkül.

Az állam befolyásának a szociálpolitikára korlátozásában – éppen a fentiek miatt – valószínűleg kevésbé értene egyet a szerzővel Keynes, úgy is, mint a szerző által említett New Deal fő közgazdásza, de úgy is, mint a nyugati világ értékeiben kioktatásra nem szoruló polgárember, és a szociáldemokrata liberalizmussal szembenesség, illetve gazdaságirányítási kudarcokkal kevésbé vádolható magyar gazdaságpolitikusok sora Wekerlétől Baross Gáborig.

A Nyugathoz igazodás feladatát meglehetősen furcsa volna úgy megoldani, hogy a nyugati civilizáció által már meghaladott politizálási-gazdasági gyakorlatot vesszük célba. Nálunk még nem épült ki az a jóléti állam, melynek válságára való válaszként erősödtek föl a nyugati konzervatív mozgalmak. E jóléti állam intézményrendszere olyan mélyen beépült az ottani társadalomba, hogy a konzervatív kormányok ha akarnák, sem tudnák egy tollvonással megszüntetni, mint ahogy a már kiépült útrendszer lepusztulásának megakadályozásához is aránytalanul kevesebb pénz kell, mint új útrendszer létrehozásához. De mi a garancia arra, hogy a nyugati konzervatív-liberalizmus magyarországi elbarátai létrehoznák a semmiből ezt a szociális védőhálót, kiépítenék ezt az infrastruktúrát? Mi a garancia arra, hogy mind e nélkül nem zúdítanak olyan szegénységet és zavart az országra, amely viszont a szélsőséges (sztálinista vagy fasiszta típusú) antiliberalizmusra tenné nyitottá a választópolgárok tömegeit?

Úgy gondolom, nekünk nem a „thatcherizmus-hoz”, nem a világ gazdasági szerkezetváltás átmeneti jobboldali kormányzataihoz kell felzárkoznunk, hanem Európa alapvető tendenciáihoz. Ezek pedig alapvetően és hosszú távon baloldaliak (természetesen a szó eredetei, sztálinizmus előtti értelmében): szélesedő szociális vívmányok, több emberi szabadság, kevesebb gazdasági és kulturális monopólium, a nyilvánosság és a demokratikus politikai intézményrendszer kontrollja a mammutcégek felett stb. Az új – posztindusztriális – társadalom kérdéseire – Észak-Dél, környezet-szennyezés stb. – csak nemzetközi és nem kizárólag szabadverseny logikájú válaszok adekvátak, történelmi távon ez a mai nyugati neoliberalizmus visszaszorulásához, vagy profilváltásához kell, hogy vezessen.

A szerző optikája szerint csak két alapvetően eltérő társadalom- és gazdaság-szervezési elv létezik, a bolsevizmus és a liberalizmus értékrendje. Úgy hiszem ez nem így van. Nincs így egyrészt filozófiaiilag, a liberalizmus egyike a polgári társadalmakat szervező elveknek és ideológiáknak. Másrészt viszont nincs így történetileg sem: hiszen hiába jött létre a tőkés világ gazdaság, az abban résztvevő államok csak részben polgárosodtak és éppen a francia gyarmatbirodalom

helyén keletkező államok, vagy Irán példája mutatja, az elégtelen polgárosodásból nem a szocializmus következik, de még csak nem is a bolsevizmus vagy a sztálinizmus, hanem a prekapitalista társadalom szervezési gyakorlata és ideológiai-vallási kontrollja, magyarán a légsötétebb középkor.

Attól félek, hogy Európa keleti fele – a liberalizmus és a szocializmus hiányában – ezekhez a tendenciákhoz igazodik majd. Európa közepén is a nyugati politikai mezőnyhöz képest egy paradigmaticus különbség tapasztalható a szembenállásban. Míg ott a már polgárosult és szociális védőháló, modern gazdaságpolitikai intézményrendszert kiépített társadalmak alternatívája a szociáldemokrácia vagy a „liberalizmus” (az egyszerűség kedvéért nevezzük így a nyugati demokratikus jobboldalt), addig nálunk a szocialista-szociáldemokrata-liberális (magyarán európai) alternatívával áll szemben a partikularizmus és nacionalizmus új ideológiai zárt rendszere, amely a '45 előtti dzsentrí-Magyarországot kívánja új életre hívni.

Társadalmunk politikai életében a polgárság funkcióját az értelmiség tölti be. A nacionalista harmadikutaság nem más, mint annak ideológiai tükre, hogy meghatározott értelmiségi rétegek és csoportok nem kívánják magu-

kat alávetni sem a szabadverseny, sem a társadalmi igazságosság Európában lassan egységesülő szelekciós mechanizmusának és értékrendjének, hanem maguk kívánnak egy szelekciós mechanizmus és egy nekik kedvező speciális értékrend kialakításának élére állani.

Minél keményebben hadakozik a liberalizmus a szociáldemokrata típusú lépések ellen, a társadalom annál szabadabb prédája az antiliberális konzervatív, nacionalista, irracionalista politikai csoportoknak és szellemi áramlatoknak.

A nyugati közélet az ilyen típusú legszélsőségebb irányzatok visszaszorítását elérte, megtanította az állampolgárok nagyrészt felelősen gondolkodni.

A szociálisan felelős szabadgondolkodás, az európai liberalizmus és szocializmus értékei nélkül megint és ezúttal végleg kimaradunk Európából. Lehet, hogy ezt az értékötvetet éppen SZOCIÁLLIBERALIZMUS-nak kell hívunk (én inkább szociáldemokráciának hívnám), de akkor a szociálliberalizmust másképp kell definiálnunk, mint Tóth Gy. László teszi, valahogy így: liberális jogállam – szociáldemokrata gazdaság- és társadalompolitikával.

BLAHA '89. Fotó Kapitány

